

Міжнародне право

УДК 341

Климович Юлія Олександрівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Климович Юлия Александровна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Klymovych Yuliia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Бенедик Яна Степанівна

кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Бенедык Яна Степановна

кандидат юридических наук, ассистент кафедры международного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Scientific director:

Benedyk Yana

Candidate of Legal Sciences,

Assistant of the Department of International Law

Yaroslav Mudryi National Law University

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ
СУТНОСТІ ТЕОРІЙ ВИЗНАННЯ ДЕРЖАВ У СУЧАСНОМУ
МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К
ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУЩНОСТИ ТЕОРИЙ ПРИЗНАНИЯ
ГОСУДАРСТВ В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ
THE THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES TO THE
DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE STATE RECOGNITION
THEORIES IN MODERN INTERNATIONAL LAW**

Анотація. У статті досліджуються основні положення теорій визнання держав та проблеми, що виникають у зв'язку з їх практичним застосуванням у міжнародному спілкуванні. Особлива увага приділяється окресленню їх переваг та недоліків. Автором здійснюється порівняльний аналіз тез, покладених в основу декларативної та конститутивної теорій визнання держав. На підставі отриманих висновків визначаються можливі наслідки практичного застосування положень, що притаманні кожній з теорій визнання держав. Автор здійснює спробу обґрунтувати необхідність поєднання елементів обох теорій, ураховуючи як наявні міжнародно-правові норми, так і реальну практику визнання держав. Досліджуються критерії визнання держав, що містяться в міжнародно-правових актах. Автором аналізується правова природа міжнародно-правових норм, що містяться у досліджуваних джерелах міжнародного права. Визначається ступінь їх впливу на регулювання міждержавних відносин, які пов'язані із процесом визнання держав. Акцентовується увага на ролі загальних принципів міжнародного права в механізмі визнання держав. Наголошується на доцільності застосування змішаної теорії визнання держав як такої, що має не лише теоретичне обґрунтування, але й нормативне підтвердження. Зроблено висновок про те, що визнання слід вважати обов'язком держав, що не обмежує їх суверенної волі. Воно здійснюється у відповідності і на виконання загальних принципів міжнародного права як норм найвищої юридичної сили. Такий підхід

враховує як інтереси вже існуючих держав, що зацікавленні в збереженні мирного співіснування і взаємовигідного співробітництва, так і новостворених держав, забезпечуючи умови для реалізації їх прав у міжнародному спілкуванні.

Ключові слова: міжнародно-правове визнання держав, критерії визнання держав, декларативна теорія, конститутивна теорія та змішана теорія.

Анотація. В статті досліджуються основні положення теорій признання держав і проблеми, що виникають в зв'язі з їх практичним застосуванням в міжнародному обществі. Особливу увагу приділяється визначенню їх переваг і недоліків. Автор здійснює порівняльний аналіз основних пунктів, положених в основу декларативної і конститутивної теорій признання держав. На основі отриманих висновків визначаються можливі наслідки практичного застосування положень, присущих кожній з теорій признання держав. Автор намагається обґрунтувати необхідність поєднання елементів обох теорій, враховуючи як існуючі міжнародно-правові норми, так і реальну практику признання держав. Досліджуються критерії признання держав, що містяться в міжнародно-правових актах. Автор аналізує правову природу міжнародно-правових норм, що містяться в досліджуваних джерелах міжнародного права. Визначається ступінь їх впливу на регулювання міждержавних відносин, пов'язаних з процесом признання держав. Акцентується увага на ролі загальних принципів міжнародного права в механізмі признання держав. Відзначається доцільність застосування змішаної теорії признання держав як такої, що має не тільки теоретичне обґрунтування, але і нормативне підтвердження. Сделан

вывод о том, что признание следует считать обязанностью государств, которая не ограничивает их суверенной воли. Оно осуществляется в соответствии и во исполнение общих принципов международного права как норм высшей юридической силы. Такой подход учитывает как интересы уже существующих государств, заинтересованных в сохранении мирного сосуществования и взаимовыгодного сотрудничества, так и новообразовавшихся государств, обеспечивая условия для реализации их прав в международном общении.

Ключевые слова: международно-правовое признание государств, критерии признания государств, декларативная теория, конститутивная теория и смешанная теория.

Summary. The article examines the main provisions of the theories of the international legal recognition of states and the problems, which arise according to their practical application for the international community of nations. The author's special attention is concentrated on defining their advantages and disadvantages. The author makes a comparative study of the provisions which form the basis for the declarative and the constitutive theories of recognition of states. On the basis of the achieved conclusions the author determines implications of the practical application the provisions which are specific to both of the theories.

The author makes an attempt to justify the need for combining both elements, taking into account existing international legal rules and the real States' practice of recognition. The author examines the recognition criteria, which are embodied in the international legal rules. The author examines legal nature of the international legal rules which contain in the searched source of international law. The author determines their degree of impact on the management of state-to-state relations which are related to the process of the international legal recognition of states. The author focuses on influence of the

fundamental principles of international law on the mechanism of the international legal recognition of states. The author emphasizes applicability of the mixed theory, which is not only theoretically substantiated but also regulatory approved. The conclusion is that the recognition should be considered as the States' duty, which does not circumscribe the sovereignty. It conforms to the requirements of the fundamental principles of international law and it is also directed to performing them as ones which have supreme legal force. This treatment accommodates the interests of both existing states, which are interested in preservation of peace and mutually profitable partnership, and newly created states, allowing to realize their rights in the field of international communication.

Key words: *the international legal recognition of states, the recognition criteria, the declarative theory of recognition, the constitutive theory of recognition and the mixed theory.*

Постановка проблеми. Склад учасників міжнародного співтовариства не є усталеним, адже, враховує динаміку суспільних відносин, закономірною є поява на міжнародній арені нових контрагентів. Зважаючи на беззаперечність того факту, що держави є основними суб'єктами міжнародного права, особлива увага, в тому числі з боку науковців-правників, прикута до проблеми визнання держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визнання держав досліджувалася великою кількістю науковців, таких як Я. Броунлі, В. Фішер, Дж. Л. Браерлі, Б. Чен, Д. Анцилотті, Д. Турк, Л. Оппенгейм, Д. Кроуфорд, М. Бастид, С. Патель, Г. Кельзен, К. А. Бекашева, І. І. Лукашук та інші.

Мета статті – дослідити основні положення теорій визнання держав та висвітлити їх практичне значення для врегулювання міжнародних відносин, пов'язаних з визнанням держав.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання інституту визнання нових держав здійснюється за допомогою звичаєво-правових норм, загальновизнаних принципів міжнародного права, а його окремі аспекти регламентуються міжнародними договорами, а також резолюціями міжнародних органів і організацій, дипломатичними документами окремих держав [13, с. 110].

Відсутність єдиного підходу до вирішення цієї проблеми призвела до доктринальної суперечки, що має наслідком формування двох радикально протилежних теорій визнання держав: декларативної та конститутивної. Під визнанням нової держави, за визначенням К. А. Бекашева, слід розуміти вільний акт, за допомогою якого одна чи кілька держав констатують існування на певній території людського суспільства, організованого в політичному аспекті, незалежного від будь-якої іншої існуючої держави, здатного дотримуватися приписів міжнародного права, і, внаслідок цього, проголошують про свою волю сприймати його як члена міжнародного співтовариства [12, с. 146].

Відомі західні юристи, наприклад, Я. Броунлі, В. Фішер, Дж. Л. Браерлі, Б. Чен та ін., дотримувалися декларативної теорії визнання держав [10, с. 133]. Ця теорія виходить з того, що держава набуває свою правосуб'єктність в силу самого факту свого формування, незалежно від визнання, яке в свою чергу лише декларує факт створення нової держави [11, с. 346]. Положення декларативної теорії органічно пов'язані з такими основними принципами міжнародного права як принцип рівноправності та самовизначення народів і принцип суверенної рівності держав. Тобто з одного боку, вкоріняє «право всіх народів вільно визначати без зовнішнього втручання свій політичний статус і реалізовувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток; обов'язок кожної держави утримуватися від будь-яких насильницьких дій, які позбавляють народи їх права на самовизначення, свободу та незалежність» [9]. З іншого –

констатує той факт, що «всі держави користуються суверенною рівністю. Вони мають однакові права і обов'язки і є рівноправними членами міжнародного співтовариства, незалежно від відмінностей економічного, соціального, політичного чи іншого характеру» [9]. Тому новостворена держава стає суб'єктом міжнародного права в силу лише факту утворення.

Декларативна теорія визнання знайшла своє нормативне закріплення в численних міжнародно-правових актах. Зокрема, в статті 3 Конвенції Монтевідео про права і обов'язки держав встановлюється: «Політичне існування держави не залежить від визнання іншими державами. Навіть до визнання держава має право захищати свою цілісність і незалежність для забезпечення її збереження і процвітання, і, як наслідок, формувати себе таким чином, як вона вважає за потрібне, здійснювати нормотворчість згідно з її інтересами, здійснювати управління, визначати юрисдикцію та компетенцію її судів. Реалізація цих прав не має інших обмежень, окрім реалізації іншими державами своїх прав відповідно до норм міжнародного права» [4]. Ідентичні положення закріплені й у главі 4 статті 12 Статуту Організації Американських держав, прийнятого 30 квітня 1948 р. у Боготі [1].

Незважаючи на переваги, які ця теорія передбачає для новостворених держав, існує нагальна необхідність визначити її недоліки. По-перше, відповідно до положень декларативної теорії, будь-яке територіальне утворення, у разі його неправомірного виникнення може претендувати на міжнародну правосуб'єктність. По-друге, теорія припускає, що власне фактичне існування як результат сформованої державності призвело би до *ipso facto* міжнародної правосуб'єктності, що є неправильним, адже міжнародна правосуб'єктність не є результатом фактичного існування, але є результатом існування міжнародно-правової норми, яка вимагає наявності певних факторів для приведення міжнародної правосуб'єктності у відповідність з реальною ситуацією [13, с. 112]. Враховуючи вказані

ризика, беззаперечне використання декларативної теорії може призвести до появи численних сепаратистських рухів та, як наслідок, розколу і дроблення міжнародного співтовариства. Прикладами можуть слугувати утворення ІДІЛ чи Нагорно-Карабахської Республіки. Тому більшість елементів декларативної теорії обґрунтовані лише у випадках правомірного виникнення держав [10, с. 134].

Прихильники конститутивної теорії, серед яких слід згадати Д. Анцилотті, Д. Турка, Л. Оппенгейма, Д. Кроуфорда, М. Бастида, С. Пателя, Г. Кельзена, дотримувалися думки про те, що «визнання конститує, породжує міжнародну правосуб'єктність, перетворює фактичний стан існування держави у юридичний» [11, с. 346]. Таким чином, нові держави утверджуються в міжнародному співтоваристві як повноправні суб'єкти міжнародного права в силу волі і згоди вже існуючих держав. Без визнання з боку інших держав нова не може вважатися суб'єктом міжнародного права [10, с. 133].

Постановка питання про визнання держав відповідно до положень конститутивної теорії призводить до закономірних питань, на які, на жаль, і до сьогодні відповіді не надано, а саме: скільки держав має визнати нове утворення, щоб воно отримало відповідний статус? Чи вважається держава існуючою лише для тих держав, що її визнали? Чи залежить існування держави від визнання лише в тому випадку, коли це визнання базується на відповідній обізнаності про фактичну сторону справи [7, с. 151]?

Незважаючи на численні прогалини, конститутивна теорія передбачає наявність певних важелів впливу на динаміку подій на міжнародній арені, запобігаючи фрагментації, про яку було згадано вище. Зокрема, К. Хіллгрубер посилається на необхідність посилити контроль міжнародного співтовариства стосовно новоутворених держав. Він зазначає, що інтеграція нової держави в міжнародному співтоваристві не

відбувається автоматично, але через кооптацію, тобто індивідуальне і колективне визнання з боку вже існуючих держав [10, с. 133].

Аналізуючи зазначені недоліки обох теорій, та зважаючи на позитивні аспекти кожної з них, визнати однозначний пріоритет однієї є недоцільним. До того ж зводити проблему до вибору між двома теоріями, що протистоять одна одній, було б надмірним спрощенням правової ситуації. Враховуючи важливість проблеми визнання держав, необхідно тимчасово відійти від теоретизації та звернутися до юридичної сторони питання, а саме вимог на рівні положень міжнародно-правових норм, які ставляться до держав, що визнають та держав, що отримують визнання. Визнати спільноту як державу означає заявити, що вона відповідає вимогам державності, встановлених міжнародним правом [3, с. 385].

Державі як особливому суб'єкту міжнародного права притаманні специфічні ознаки, що відрізняють її від будь-яких інших утворень, а саме: постійне населення, визначена територія, уряд та здатність до підтримання відносин з іншими державами [4, ст.1]. Тож на підставі вказаних критеріїв можна виокремити утворення, які потенційно вважатимуться такими, що можуть бути визнані державами. Так, у Декларації про керівні принципи визнання держав у Східній Європі і Радянському Союзі від 16.12.1991 р. зазначено, що Спільнота та держави-члени ЄС займають спільну позицію в процесі визнання цих нових держав, яка передбачає: 1) повагу до положень Хартії Організації Об'єднаних Націй і зобов'язань, записаних в Заключному акті Гельсінської угоди та в Паризькій хартії, особливо в тому, що стосується законності, демократії та прав людини; 2) гарантії прав етнічних і національних груп і меншин відповідно до зобов'язань, сформульованих в рамках НБСЄ; 3) повага недоторканності всіх кордонів, які можуть бути змінені лише мирним шляхом і за спільною згодою; 4) визнання всіх зобов'язань, пов'язаних із роззброєнням і нерозповсюдженням ядерної зброї, а також з безпекою і стабільністю в

регіоні; 5) зобов'язання розв'язання шляхом угод усіх питань, що стосуються правонаступництва держав і регіональних суперечок, в тому числі за допомогою третейського суду. Спільнота і держави-члени ЄС не визнають данність, яка є результатом агресії. Вони будуть враховувати наслідки визнання для сусідніх держав.

Деякі зарубіжні юристи пов'язують критерії визнання з діяльністю ООН. Так, М. Мускелі посилався на резолюції Генеральної Асамблеї, на практику прийняття в члени ООН і виділяв наступні критерії: 1) наявність уповноваженого уряду і власної адміністрації, що забезпечує діяльність держави; 2) здатність захищати територіальну цілісність і незалежність; 3) наявність заходів щодо підтримання громадського порядку на всій території; 4) забезпечення фінансовими ресурсами, достатніми для того, щоб покрити державні витрати; 5) законодавство і організація регулярно діючої судової системи [14, с. 218]. Р. М. Караєв також наголошує, що після Другої світової війни реальне визнання нових держав насамперед пов'язане з діяльністю ООН, адже там представлені всі провідні світові держави, на яких лежить особлива відповідальність за підтримку загального миру і безпеки. Тож прийняття новоутвореної держави в члени ООН означає підтвердження правомірного способу виникнення таких держав і, відповідно, їх міжнародно-правове визнання [10, с. 135]. До держав, що прагнуть стати членом ООН, висуваються вимоги, сформульовані у статті 4 Статуту ООН: миролюбність, прийняття обов'язків за Статутом та здатність виконувати ці обов'язки. Вважається, що такі вимоги з відповідними змінами можуть бути застосовані і до визнання держав [11, с. 347].

Однак, враховуючи той факт, що названі вище положення можуть бути заперечені як такі, що є загальнообов'язковими для всіх без виключення держав, необхідно звернутися до основ регулювання міждержавних відносин – основних принципів міжнародного права,

зокрема «обов'язку держав співпрацювати одна з одною незалежно від відмінностей в їх політичних, економічних і соціальних системах, співпрацювати в різних сферах міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру та безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, загальному добробуту народів і міжнародного співробітництва, вільного від дискримінації, заснованого на таких відмінностях» [9]. Відмова у визнанні вважається недружнім актом [11, с. 347]. Звичайно мова не йде про ті випадки, коли утворення було створено з порушенням тих самих загальних принципів міжнародного права. Важливо зазначити, що таке обов'язкове підкорення зазначеним нормам не означатиме посягання на суверенітет держав. По-перше, зміст окремих статей Статуту ООН та Віденської конвенції про право міжнародних договорів дає чітке уявлення про те, що принципи міжнародного права є нормами найвищої юридичної сили [2, ст.103], [8, ст. 53]. Зважаючи на правову природу основних принципів міжнародного права і їх значення у регулюванні міждержавних відносин, видається можливим провести аналогію з правовою природою конституційних норм і їхнім значенням в межах національних правових систем. Держави з метою організації ефективного співробітництва та недопущення свавілля добровільно підкорюються нормам *jus cogens*, а на рівні національної правової системи державна влада обмежена нормами конституції, що так само мають найвищу юридичну силу і переслідують таку ж мету. Ці положення є аргументами на користь «атрибутивної» теорії міжнародного права, відповідно до якої міжнародний правопорядок існував до суверенітету, відповідно, держава завжди повинна доводити, чи існує міжнародне правило, що наділяє його правом діяти певним чином [6, пп. 46, 47], [5]. Тож цілком обґрунтованою видається думка деяких видатних юристів (Г. Лаутерпахта та Б. Ченга), які вважають, що існує обов'язок визнати державу, якщо вона відповідає необхідним вимогам [11, с. 347].

Висновки. Отже, враховуючи те, що з аналізу змісту міжнародно-правових норм цілком очевидно простежується тенденція до прояву обох теорій визнання, окремо можна виділити змішану теорію визнання держав, відповідно до якої в акті визнання присутні і декларативні, і конститутивні елементи [11, с. 347]. Вона враховує позитвні надбання декларативної та конститутивної теорій, урівноважуючи їх недоліки. З одного боку, як прояв декларативної теорії визнання держав, буде дотримано право народів на самостіне визначення своєї долі, з іншого боку, як прояв конститутивної теорії, існуватиме обов'язок визнання нових держав, але лише таких, що відповідають вимогам міжнародного права, таким чином презюмуючи обмеження щодо утворення суб'єктів, які не можуть бути визнані державами, так і свавілля вже існуючих держав як щодо визнання, так і невизнання нових утворень державами з політичних чи інших мотивів.

Література

1. Charter of the Organization of American States. Signed at Bogota, on 30 April 1948 [Electronic resource]. – Access mode: [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/1CharteroftheOrganizationofAmericanStates\(1948\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/1CharteroftheOrganizationofAmericanStates(1948).aspx).
2. Charter of the United Nations, June 26, 1945, 59 Stat. 1031, T.S. 993, 3 Bevans 1153, entered into force Oct. 24, 1945 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/>
3. Lauterpacht H. Recognition of states in international law// The Yale law journal. June, 1944. - №3 - Volume 53. - P. 458.
4. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States signed at Montevideo, December 26, 1933 [Electronic resource]. – Access mode:

<https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml> (дата звернення: 19.10.2018).

5. Summary of Lotus (France v. Turkey) PCIJ, 1927 [Electronic resource]. – Access mode: <https://ru.scribd.com/document/266433000/Summary-of-Lotus-France-v-Turkey-PCIJ-1927>.
6. Summary of Lotus (France v. Turkey) PCIJ, 1927 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf.
7. Броунли Я. Международное право (в двух книгах): Книга первая [текст] / Я. Броунли / Перевод С. Н. Адрианова / Под ред. Г. И. Тункина. – М.: Прогресс, 1977. – 536 с.
8. Віденська конвенція про право міжнародних договорів [Електронний ресурс]: міжнар. док. від 23 трав. 1969 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 . – Назва з екрана.
9. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]: Резолюція 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН від 24 жовт. 1970 р. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principle_s.shtml. – Назва з екрана.
10. Караев Р. М. Институт признания государств в международном праве и самопровозглашенные территориальные образования / Р. М. Караев // Журнал российского права. – 2016. – №9. – С. 129-138.
11. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук; Рос. акад. наук, Инт государства и права; Академ. правовой унт. – Изд. 3е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. — 432 с.

12. Международное публичное право: учеб. / Л. П. Ануфриева, Д. К. Бекашев, К. А. Бекашев, В. В. Устинов [та др.]; отв. ред. К. А. Бекашев. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 784 с.
13. Хасанов А. А. Современные подходы к теориям признания новых государств в международном праве / Хасанов А. А. // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2016. — № 3. — С. 109-114.
14. Холина Е. А. Формы и критерии признания государств / Холина Е. А. // Журнал «Пробелы в российском законодательстве». — 2012. — №3. — С. 218-222.

References

1. Charter of the Organization of American States. Signed at Bogota, on 30 April 1948 [Electronic resource]. — Access mode: [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/1CharteroftheOrganizationofAmericanStates\(1948\).aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/1CharteroftheOrganizationofAmericanStates(1948).aspx).
2. Charter of the United Nations, June 26, 1945, 59 Stat. 1031, T.S. 993, 3 Bevans 1153, entered into force Oct. 24, 1945 [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/>.
3. Lauterpacht H. Recognition of states in international law// The Yale law journal. June, 1944. №3 Volume 53. P. 458.
4. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States signed at Montevideo, December 26, 1933 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml> (дата звернення: 19.10.2018).

5. Summary of Lotus (France v. Turkey) PCIJ, 1927 [Electronic resource]. – Access mode: <https://ru.scribd.com/document/266433000/Summary-of-Lotus-France-v-Turkey-PCIJ-1927>.
6. Summary of Lotus (France v. Turkey) PCIJ, 1927 [Electronic resource]. – Access mode: https://www.icj-cij.org/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf.
7. Brounli Ja. Mezhdunarodnoe pravo (v dvuh knigah): Kniga pervaja [tekst] / Ja. Brounli / Perevod S. N. Adrianova / Pod red. G. I. Tunkina. – M.: Progress, 1977. – 536 s.
8. Vidensjka konvencija pro pravo mizhnarodnykh doghovoriv [Elektronnyj resurs]: mizhnar. dok. vid 23 trav. 1969 r. – Rezhym dostupu: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 . – Nazva z ekrana.
9. Deklaracija pro pryncypy mizhnarodnogho prava, shho stosujutjsja družnykh vidnosyn ta spivrobotnyctva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij [Elektronnyj resurs]: Rezoljucija 2625 (XXV) Gheneralnoj Asambleji OON vid 24 zhovt. 1970 r. – Rezhym dostupu: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml. – Nazva z ekrana.
10. Karaev R. M. Institut priznanija gosudarstv v mezhdunarodnom prave i samoprovozglashennye territorial'nye obrazovanija / R. M. Karaev // Zhurnal rossijskogo prava. – 2016. – № 9. – S. 129-138.
11. Lukashuk I. I. Mezhdunarodnoe pravo. Obshhaja chast': ucheb. dlja studentov jurid. fak. i vuzov / I. I. Lukashuk; Ros. akad. nauk, Int gosudarstva i prava; Akadem. pravovoj unt. – Izd. 3e, pererab. i dop. – M.: Volters Kluver, 2005. — 432 s.
12. Mezhdunarodnoe publicnoe pravo: ucheb. / L. P. Anufrieva, D. K. Bekjashev, K. A. Bekjashev, V. V. Ustinov [ta dr.]; otv. red. K. A.

Bekjashev. — 4-e izd., pererab. i dop. — M. : TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2005. — 784 s.

13. Hasanov A. A. Sovremennye podhody k teorijam priznanija novyh gosudarstv v mezhdunarodnom prave. / Hasanov A. A. // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija. — 2016. — № 3. — S. 109-114.
14. Holina E. A. Formy i kriterii priznanija gosudarstv. / Holina E. A. // Zhurnal «Probely v rossijskom zakonodatel'stve». — 2012. — № 3. — S. 218-222.